

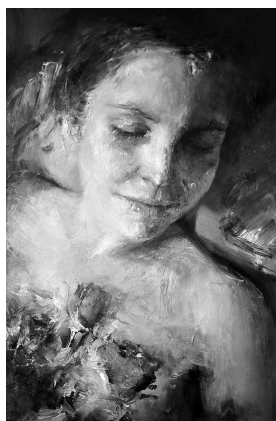
KOZÁRI MONIKA

ANDRÁSSY GYULA GRÓF ÉS ERZSÉBET KIRÁLYNÉ KAPCSOLATA

■ Andrassy Gyula gróf és Erzsébet királyné 1866. január 8-án találkoztak először, Bécsben, a Burgban, amikor Deák Ferenc indítványára egy országgyűlési küldöttség utazott „a hon tisztelet s forrón imádott anyjának, a felséges királynőnek üdvözlésére”.¹ Baráti kapcsolatukat az az esztendő alapozta meg és az eredendően meglévő szimpátia mellett a közös cél. Mindketten a kiegyezés megkötésén fáradoztak.

Erzsébet köztudomásúan szerette a magyarokat. Ennek bizonyára több oka volt. Az anyósával, Zsófia főhercegnővel való szembenállása – aki egyébként nagynénje is volt, édesanyja testvére, de ez a rokoni kapcsolat sem hozta őket közelebb egymáshoz –, aki a csehek pártján állt.² Aztán Erzsébet szabadságszeretete, ami találkozott a magyarok érzéseivel. Magyarországon az udvari kötöttségektől mentesen, sokkal szabadabban is érezhette magát. A gödöllői kastély, amit a magyaroktól kapott, ragyogó ajándék volt számára.

Erzsébet királynét mintegy 30 éven keresztül Európa legszebb asszonyának tartották. Sportos alkat volt, rendkívül jó lovas, szerette a falkavadászatokat, és a korban nagyon szokatlan módon tornatermet rendeztetett be a bécsi Burgban. Egyáltalán nem illett bele a környeze-

Már a kortársak is nagyon szerették volna tudni, ahogy az utókor is, hogy a királyné és Andrassy kapcsolata valóban csak plátói volt-e.

A tanulmány a szerző megjelenés alatt álló, Andrassy Gyula-monográfiájának részlete, amely a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

tébe, sem a nőktől elvárt viselkedés sémáiba, hogy az osztrák császárnétól elvárt viselkedésről már ne is beszéljünk.

Még gyerek volt, amikor férjhez ment,³ és szinte gyerekként szülte az első gyermekét is. A gyerekek nevelését az anyósa elvette tőle. Csak jóval később mert fellázadni ez ellen, a harmadik gyermek születésekor. Rudolf katonás nevelését is ellenezte, mert a 7 éves kisfiú szenvedett tőle, és Erzsébet szembe is szállt Ferenc Józseffel a gyerekevelés miatt. Viszont sokat utazott, nem volt klasszikus anya, és egyik gyermekével sem volt harmonikus, komoly kapcsolata.

1837-ben született, tehát 1866-ban már közeledett a 30. életéhez. A kor előrehaladtával az udvarbeli helyzete is egyre jobban megszilárdult. Ferenc József és Erzsébet között először nagy szerelem volt, majd ez egymás iránti mély szeretetté változott. Ez az érzés elkísérte őket életük végéig, Erzsébet haláláig. Ferenc József tolerálta a felesége különcégeit. A köztük lévő szeretet jól látszik az egymásnak írt leveleikben. Ferenc József 1867-től valamennyi levelében magyarul, „Édes, szeretett lelkem”-ként szólította meg a feleségét. A levelek egyébként német nyelvűek voltak.

Erzsébetet és Andrássyt is megelőzte a híre, mielőtt találkoztak, és természetesen már megismerkedésük előtt tudtak egymásról. Két összeillő, okos és szép ember találkozott. Hogy a kapcsolatuk Andrássy részéről szerelem volt, az a leveleik alapján nem is lehet vitatott. Merthogy leveleztek, de Ferenczy Idán, Erzsébet társalkodónőjén keresztül.⁴

Ha elolvassuk Andrássy leveleit, jól látszik, hogy Erzsébetnek szólnak, hiába volt a boríték Ferenczy Idának címezve.⁵ Belül ezeken a leveleken semmilyen megszólítás nincs. Az Erzsébetnek szóló levelek aláírása: „Az Ön hű barátja”. Kezdetben még rajta volt a levélpapíron a grófi címer és a családi jelmondat: „Fidelitate et fortitudine”. Az idő múlásával ezek eltűntek, és a levélpapírra közös eszményük, a ló vagy az ibolyavirág került. Az ibolyavirág azért, mert Andrássy mint „szép akasztott” a párizsi szalonokban ibolyavirágot hordott a gomblyukában.

Erzsébetnek Andrássyhoz szóló leveleit nem ismerjük, ha egyáltalán voltak ilyenek, azokat Andrássy biztosan megsemmisítette. Erzsébetnek Ferenczy Idához szóló leveleiből lehet a kapcsolatra következtetni, mert Ida sokszor nem kísértcse úrnőjét és olyankor leveleztek. Mivel Ida tapintatos volt, amiről nem akarta, hogy idegen kézbe kerüljön, azt a megőrzött levelekből is kikaparta.⁶

Erzsébet verseket is írt. A *Das Kabinet* című verse magyarul Tandori Dezső és Mészöly Dezső fordításában is fennmaradt.⁷ Egyértelmű, hogy ez a kis vers Andrássyról szól.

Az eredeti szöveg:

„Der zweite, ach! Wie war der Lieb!
Der hat mir treu gedient
Wenn so etwa auf Erden blieb.
Der hätt' Bestand verdient!”

Tandori fordításában:

„A második, oh! Kedveltem őt!
Híven szolgált nekem;
Ha ilyet őrizhetne e föld,
Érdemelné, legyen.”

Mészöly fordításában:

„A második hű lovagom
Maradt, bármerre ment;
Nincs is e földön jutalom,
Mit meg nem érdemelt.”

Andrássy leveleiből kiderül, hogy Erzsébet sokat volt úton, és ennek Andrássy nem örült; hogy szokott Andrássynak ajándékot hozni külföldi útjairól; hogy volt alkalom, amikor Andrássy egy másik férfi várható jelenlétével csábította Erzsébetet egy társasági összejövetelre, ahol bemutatta őket egymásnak; hogy Erzsébet bizony kacérkodott más férfival is. Persze nem tudhatjuk, hogy mennyire volt tréfás vagy éppen nagyon is komoly ez a megjegyzés.

A 'kacérkodott' szó valószínűleg jól fejezte ki Erzsébetnek a férfiakhoz való viszonyát. Bizonyára imponált neki, hogy tetszett a környezetében lévő férfiaknak, akik a lábai előtt heverték. Nem tudunk viszont arról, hogy Erzsébet reneteg külföldi útja során bármikor kalandot keresett volna. Feltételezhetjük azonban, hogy az osztrák titkosszolgálaton kívül a többi is figyelte. Bécsben, az udvarban Erzsébetnek volt ellentábora. Ők megpróbálták valami kompromittálót találni, de ez nem sikerült. Van olyan vélekedés is róla, hogy számára inkább nyűg, mint öröm volt a házastársi kötelesség.⁸ Tudjuk, hogy az idő múlásával ezt úgy oldotta meg, hogy ő maga szerzett barátnőt Ferenc Józsefnek, Schrott Katalin színésznő személyében. Az első találkozót Erzsébet szervezte meg, ő is találkozott Schrott Katalinnal. Később már Ferenc József szervezte a randevúkat Ferenczy Idán keresztül. Ida lakásának bejárata a Ballhausplatzról nyílt, és belül átjárása volt a Burgba, Erzsébet lakosztályába.⁹

Már a kortársak is nagyon szerették volna tudni, ahogy az utókor is, hogy a királyné és Andrássy kapcsolata valóban csak plátói volt-e. Suttogtak róluk, sőt Mária Valériát „a magyar gyermek”-nek nevezték, és tudni vélték, hogy Andrássy az apja. Mária Valéria egyáltalán nem lelkesedett ezért a helyzetért. Andrássyt nem szerette, sőt utálta. 1884 novemberében azt írta róla a naplójában, hogy „Ellenszenves családiassága annyira undorít, hogy szinte akaratlanul is hideg, sőt gúnyos hangnemet használok ezzel az emberrel szemben. Biztos ő is utál engem annyira, amennyire én őt, legalábbis remélem!”¹⁰ És Erzsébet hiába igyekezett Mária Valériát magyar érzelműnek nevelni, a kislány sem magyar-nak, sem osztráknak nem tartotta magát, hanem németnek. Rudolf azonban lelkesedett Andrássyért, akit jól ismert, mert Andrássy közös külügyminisztersége idején szinte családtag lett náluk. Fiai, Tivadar és Duci (az ifjabb Gyula beceneve ez volt a családban) játszótársai voltak Rudolf trónörökösnek.¹¹

Amikor Andrássy a keleti útjára, a Szezei-csatorna megnyitására kísérté Ferenc Józsefet, akkor is volt gondja arra, hogy Erzsébetet folyamatosan tudósítsa az utazásokról. A Szezei-csatornát 1869. november 17-én nyitották meg. A megnyitó óriási ünnepség volt, amelyre uralkodókat, miniszterelnököket és diplomatákat hívtak meg. Meghívást kapott Ferenc József és felesége, de Erzsébet királyné nem kedvelte a nagy ünnepségeket, így ő nem vett részt ezen az utazáson. Andrássy tehát erről az útról is hűségesen írta a leveleit Erzsébetnek. Az első levelet, amelyet ismerünk erről az útról, Andrássy Jeruzsálemben írta 1869. november 11-én, és Gödöllőre küldte:

„Eddig nem írtam önnek mert nem volt alkalmam – de irónnal folytattam egy naplót mellyből reménylettem önnek egy pár kivonatot küldhetni – azt mondták pénteken megy a Courier – a meddig reménylettem időt találhatni – és most rögtön azt izenik hogy ma estve megy – mi pedig egy óra mulva indulunk – Jericho és a holt tenger felé.

Tehát csak egy pár sort írhatok annyit hogy ön tudja hogy élek – és pedig a legjobb egészségben. Reménylem hogy az első alkalommal küldhetek néhány ki-

vonatot naplóból – Most csak annyit hogy talán a hajó mellyen utaztam szerencsét hozott nékem¹² mert minden utazó között – Bellegarde¹³ és én voltunk azok kik a tengertől nem szenvedtek. Az egész út olyan mint egy álom az ezer és egy éjből. [...] Ha nem volna olly fáradságos végtelenül sajnálnám hogy ő Felsége a Királyné nem kísérte el a Császárt – olly szép mind az a mit látunk. Végezzenem kell már várnak a lovak – reménylem holnap estve ha a Jordántól visszajövünk lesz időm írni – és majd az első Courierral küldeni. A Császár üvegeket rendelt a Jordánhoz hogy vizet vigyünk haza – mint ön tudja ezzel keresztelik a Főhercegeket – én részemről – fürdeni fogok benne – és akkor szent ember leszek.

Isten önnel viszontlátásig szívből üdvözli

híve és barátya

A

Mellékelve küldök néhány virágot a Gezemani kertből hol Christus urunk sétálni szokott.”¹⁴

A második levelet pedig 1869. november 18-án írta Ismailából Gödöllőre.

„Reménylem Jerusalemből irt soraimat megkapta. Kivántam volna önnek innen naplómnak egy részét mellyet írónnal firkáltam – különböző papir darabokra leírva elküldeni, de lehetetlen volt időt találnom. Mint értesültem ön Jaffáig részletes tudósításokat kapott közvetett uton onnan azomban még csak egy pár sort! Ezt fogom tehát pótolni naplomból. ...

Röviden írom önnek tehát csak mi történt azóta – hogy Jerusalemből irtam [...] Én feltettem magamban hogy a Jordánban fürdöm miután itt azt tartják hogy a ki a Jordán szent vizébe fürdik az csodákat csinálhat – arra pedig nállunk szükség van. Meg is tettem – fejfel ugrottam a Jordánba Tegethoffal¹⁵ és még néhányal együtt – megvettem egy arabtól egy igen jó lovat és azután a Császár után vágattunk és elis értük a holt tengernél. Most tehát vigyázzon ön én szent ember lettem – és a mi több csodákat is tudok csinálni. Visza menet a holt tengertől meg is kísértettem. – Egy ember fejével lefelé – erősen betegen csüngött egy Dromedárról – feje minden lépésnél a nyereghez ütődött úgy látszik igen erős láza volt – hozzá lovagoltam megfogtam a kezét belényomtam egy aranyat és a csoda megtörtént az ember felegyenesedett és úgy megörült hogy legalább mig én láttam nem volt nyoma a hideglelésnek. Így csinál az ember csodákat ha a Jordánba fürdött. [...] most Isten önnel reménylem viszontlátásra Triestbe – Ugy tudom holnap van ő Felsége a Királyné neve napja – mondja meg ha alkalma van hogy a távolban is vannak kik minden lehető jót és boldogságot kívánnak neki.

Viszontlátásig üdvözli önt

híve és barátya

A”¹⁶

Az a pletyka terjedt el Andrássyról, hogy Jerikóban a rosszkor hazajövő férj elől az ablakon ugrott ki hiányos öltözékben. Erzsébet egy kedves versikét küldött a hazatérő Andrássynak Triesztbe, amelyben erre a történetre utalva ugratta:

Reggel tér meg sátorába – s lába szára meztelen!
 Kalpag és atilla nélkül mily pikáns és csodaszép!
 Fenszterlizve rajtakapták! Grandiózus csatakép!”¹⁷
 Andrássy Triesztből válaszolt. Tagadta, hogy a történet igaz volna:
 „Andrássyról csak pletykált a Bolha
 Hogy Jerikóban, hogy s mint van dolga!
 Ablakot nem látott ő, csak zsalut,
 Melytől az ördög biz’el nem aludt...
 Hogy milyen közletről egy török dajna,
 Fogalma sincs arról őneki, sajna!
 Pedig itt vétkezni könnyű lett volna,
 S nem bánta volna, ha úgy fordul dolga:
 Sebaj, ha kiróg is eszeveszetten,
 Mert feloldozták örök időkre Jeruzsálemben!”¹⁸

Született olyan levél is, ami formailag is Erzsébetnek szól. Amikor 1876-ban Andrássy édesanyja, gróf Szapáry Etelka elhunyt, Erzsébet részvétét nyilvánította. Andrássy bensőséges hangú levélben válaszolt a részvételre:

„Legkegyelmesebb Úrnóm!

Felséged kegyes volt legmagasabb részvétét kifejezni azon súlyos veszteség felett melly engem és családomat érte. Tette azt felséged saját modorában – olly módon, melly eléri czélját, mert igazán jót tesz.

Mindennapi emberek az udvariasság aprópénzével szoktak kielégíteni egyaránt mindenkit és minden körülmények között. Felséged ezt nem teszi. Nem mindég kész kegyes lenni egy kicsinyt – de ha akar az lenni, akkor nem félig kegyes, és nem félig jó, hanem egészen az.

Azt mondják, hogy a kivételesen nemes jellemeket csak nehéz pillanatokban lehet felismerni. Én azt Felségedről nem mondhatnám, én nem kételkedtem Felséged kivételes jellemében és jó szívében soha. Felségedet mindig olly jónak és nemes szívűnek ismertem, mint a millyennek mutatkozott irányomba ezen nehéz percekben.

De ha kegyessége nem lepett is meg – még is meg kell vallanom, hogy azon igaz részvét mellyet olly egyszerűen és nemesen fejeztek ki Felséged kegyes sorai, olly örömet okoztak nekem, mellyet alig hiszem hogy illy nehéz percekben érezni képes legyek.

Fogadja Felséged legforróbb hálámat, és tartsa meg legmagasabb kegyelmében ezentúl is azt ki volt és marad

Felséged

Leghívebb és legengedelmesebb alattvalója

BudaPest, Nov 10én 876

Andrássy Gyula”¹⁹

Állítólag mindössze egyszer voltak kettesben, 1872-ben, akkor is csak pár percre. Ezt Andrássynak Ferenczy Idához írt leveléből tudjuk:

„Tegnap sötét volt tökéletesen amikor [Gödöllőről] hazajöttünk – esett az eső. Ő Felségeiknek még a vasútig kellett lovagolniok – történetesen ott volt az én bérkocsim – felajánlottam Ő Felségeiknek. Ő Felsége a Császár elfogad-

ta, de – csak a Királyné számára – és így én voltam szerencsés ötlet a vasúthoz kísérhetni – mikor megérkeztünk a vasúthoz – teli volt az indóház emberekkel, kik Ő Felségeiket várták képzelheti mily furcsán néztek ezek midőn a Királyné egy Fiakerből szállt ki – és én kísértem a terembe – csak akkor látszóttak megnyugodni midőn a Császár és Vilmos főherceg megérkeztek. Látya ön milyen öreg ur lett az Ön barátya – hogy reá bízzák a szép aszszonyokat – szállítani éjszaka és sötétben... Egyébiránt bevallom, hogy hosszu utat csinálni sötétben egy döcögös uton – még a legokosabb családapának is – gennant dolog lehetne – az én utam azonban egy pár perczig tartott – s olly hamar talán Keglevics Béla vagy az ön Pista barátya sem feledné el hogy kit bíztak reája.”²⁰

Idővel a vonzalom vagy szerelem barátsággá alakult. Andrassy halálakor Mária Valéria leírta a naplójában, hogy Erzsébet egyetlen, igaz barátját gyászolja:

„1890. február 18. – Andrassy gróf ma éjszaka meghalt, hosszú, nehéz szenvedés után. Ha nem is váratlan, de egy új, keserű csapás mama számára, aki igaz és állhatatos barátsággal úgy ragaszkodott hozzá, mint talán senki máshoz. »Utolsó, egyetlen barátom« – mondta ma.

Február 21. Ma temetik Andrassyt. Mama özvegyéhez utazott – én később mentem utána. – Amikor a Mama elment, biztosította Andrassy özvegyét hűségéről, odaadásáról, szeretetéről, és arra kérte, hogy ő és fiai minden helyzetben támaszkodjanak rá. Mama azt mondta nekem, hogy csak most jött rá, mi volt számára Andrassy: először érzi magát egészen elhagyatva tanácsadó és barát nélkül.”²¹

Kapcsolatuknak kezdettől volt hatása a politikára, az események alakulására. Közismert, hogy Ausztria 1866 nyarán vereséget szenvedett a csehországi Königrätznél Poroszországgal szemben. Ezzel a vereséggel végérvényesen kiszorult Németországból, a német egység megteremtése nem valószínűsíthető osztrák vezetéssel. Poroszország győzelmének több következménye és utóhatása lett Ausztria vonatkozásában. Az egyik következmény az lett, hogy felértékelődött Magyarország szerepe a Habsburg Birodalomban. Az udvarban kezdték komolyabban venni a Magyarországgal való kiegyezés lehetőségét. A kiegyezés folyamata azonban nem volt egyenes ívű, sok hullámvázis zajlott még benne, amíg végül sor került a felelős magyar kormány kinevezésére.

Wertheimer Ede Andrassy Gyuláról írt monográfiájának Königrätz fejezetében nem a hadieseményeket írja le, hanem éppen ezt a folyamatot, a háború hatását a magyarokkal való kiegyezésre, Deák Ferenc és Andrassy Gyula tevékenységét, Ferenc József és Erzsébet szerepét, Sennyey Pál és Majláth Antal magatartását és a tárgyalások egyes lépéseit.²²

1866 őszén még Ferenc József nem volt eltökélt, hogy a kiegyezést választja. Nehezen vált meg az egységes, abszolutisztikusan kormányzott birodalom eszményétől, illetve nem volt egyértelmű, hogy nem a föderatív átalakítás hívei kerelkednek-e fölül. A tanácsadók megosztottak voltak, az egyik tábor ebbe, a másik abba az irányba próbálta hangolni az uralkodót. 1866 őszén még látszott, hogy a magyaroktól tartanak. Szeptember-októberben kolerajárvány volt. Ez jó ürügy volt arra, hogy a magyar országgyűlést ne hívják össze, holott Pesten és Budán már ekkorra a kolerajárvány mérséklődött, Bécsben, Prágában és

Lembergben erősebben dühöngött, de azokban a városokban mégis összehívták a tartománygyűléseket.²³

A dualizmusnak nem volt támogatottsága a birodalom osztrák felében. Beust színre lépése nagyon megváltoztatta az erőviszonyokat. Wertheimer is úgy ítéli meg, hogy Beustnak valóban volt szerepe a kiegyezés megkötésében, de leírja, hogy Deák szerint bárki jött volna Belcredi helyére, annak számot kellett volna vetnie a Magyarországgal való kiegyezéssel, kénytelen lett volna a kiegyezést elősegíteni.²⁴

Ausztriában a pártok közül először az autonomisták álltak a magyarokkal való kiegyezés mellé. Ők szabadelvűek voltak, és a liberális intézmények megteremtését kívánták elérni. Megértették, hogy az 1866. szeptember 23-ai prágai békével Ausztria kiszorult a német egységből, és elvesztette reményét arra, hogy az ő vezetésével teremtsék meg a német egységet.

Tény viszont, hogy az 1866. november 17-ei császári leiratot, amely a magyar országgyűlést ismét egybehívta, Beust szövegezte. Ezzel Beust győzelmet aratott Belcredi fölött. Beust nehezen tudta a leiratot átvinni a minisztertanácson, de végül mégis sikerrel járt hosszas viták után. A történet nagyon szövevényes. Tárgyalások kezdődtek. Először Beust volt Pesten 1866. december 20-án, majd egy magyar delegáció ment Erzsébethez, a császárné születésnapjára ünnepségére, 1866. december 27-én.²⁵ 1867. január 8-án Andrássy – aki az utókor szerencsésére rendszeresen levelezett a feleségével, amikor távol volt az otthonuktól, és a levelekben a politikai kérdésekről folyamatosan ír – azt írta a feleségének, hogy az operátumból nem lesz semmi. Andrássy ugyanis előző nap volt Ferenc Józsefnél kihallgatáson. A tárgyalások a kormány tervezete fölött – mármint a birodalmi kormány – Beust elnöklete alatt január 9-én kezdődtek. Wertheimer úgy tudta, hogy Lónyay indítványára sikerült azt elérni, hogy a tárgyalások alapja ne a kormány tervezete, hanem a magyar országgyűlés 15-ös albizottságának a munkálata (munkaanyaga, javaslata) legyen. Egyheti tárgyalás után január 15-én állt be a kedvező fordulat.

A fordulat pedig Erzsébet hatására állt be, mert ahogy Majláth György kancellárnak írt leveleiből tudjuk, Erzsébet már hosszú ideje kérte Ferenc Józsefet, hogy Andrássyt nevezze ki a birodalom külügyminiszterévé vagy legalább magyar miniszterelnökké.²⁶ Erzsébet régóta állt bizalmas kapcsolatban Majláthtal, aki az első magyartanára és pártfogója volt a bécsi udvarban. Deák Ferenc nem kívánt miniszterelnök lenni. Ő választotta ki és ajánlotta Andrássy Gyulát erre a posztra. Deák Andrássyt „providentialis [gondviselészerű] férfiú”-nak nevezte. Erzsébet királynénak nagy szerepe volt abban, hogy Ferenc Józsefet ráhangolja a magyarokkal való kiegyezésre, és abban is, hogy az uralkodó fogadja el Deák javaslatát, és Andrássy Gyulát nevezze ki magyar miniszterelnöknek.

Andrássy 1879 őszen történt lemondása után is kapcsolatban maradt az uralkodócsaláddal, és a politikából sem vált ki teljesen. Ferenc József továbbra is rendszeresen kikérte a véleményét, és igénybe vették a tanácsait is politikai kérdésekben. Az uralkodó 1881-ben, Haymerle közös külügyminiszter halálakor vissza is akarta hívni Andrássyt a külügyminiszteri posztra, de Andrássy erre nem látta elérkezettnek az időt. Viszont részt vett a főrendiház és a delegáció munkájában. Jelen volt udvari bálokon, vadászatokon.

Erzsébet királyné később is megpróbálta Ferenc Józsefnél elérni, hogy hívja vissza Andrássyt a külügyminiszteri posztra, és még 1886-ban is sajnálta, hogy már nem Andrássy irányítja a külügyeket. Írt egy verset is, amelyből ez kiderül:

„Huncut módon rászedik
Berlinben, arcátlanul lám,
A kis köpcös Kálnokyt.
S amiket Andrásy kötött még,
Fontos szerződéseket,
Ha nem tévedek, ilyeskép
Bismarck titkon tönkretett.”²⁷

Ekkor azonban Erzsébet már nem járt sikerrel, Ferenc József tartózkodott attól, hogy ismét Andrásy-t nevezze ki közös külügyminiszternek.

Andrásy unokája, Katinka leírta az emlékirataiban, hogy ők mélységesen tisztelték Erzsébet királynét. Azt hallották róla, hogy „okos, jó asszony, a magyaroknak valóságos őrangyala, és minden erény megtetesülése”. Az ő családjukban tabutéma volt a nagyapja és a királyné kapcsolata: „...már nagyleányként hallottam – idegenektől – a nagyapám és a királyné kapcsolatáról szóló pletykát. Hogy mennyi volt benne az igazság, mennyi nem, azt nem tudom; annyi bizonyos, hogy szüleim elkeseredetten és szívósan tagadták, s a legcsekélyebb célzás is *trés mal vu*²⁸ volt előttük. [...] Ha igaz az, amit róla és a királynéről beszélnek, akkor alaposan bosszút állt az uralkodón.”²⁹

Andrásy Katinka még egy bekezdésnyit írt a nagyapja és Erzsébet királyné kapcsolatáról: „Amikor nagyapám halálos ágyán feküdt Voloskóban, egy kis isztiai halászfaluban, Abbázia mellett, Erzsébet királyné egy aranyórát küldött neki ajándékba. Úgy éreztem, nem a legtapintatosabb ajándék egy haldoklónak. Nagyapám egyébként nagyon ritkán beszélt a királynéről, de iránta tanúsított hódolata hagyományossá vált a családukban, s a királlyal szemben érzett megvetésünk forrását is alighanem az ő érzelmeiben kell keresni.”³⁰

Természetesen változatlanul nem tudunk semmi bizonyosat, de azt hiszem, hogy nem is lényeges. Azt biztosan tudjuk, hogy Andrásy és Erzsébet között két egymást szerető ember mély és tartós kapcsolata volt.

■ JEGYZETEK

1. Andrásy és Erzsébet kapcsolatáról F. Dózsa Katalin: „*Tanácsadó és barát*” – Andrásy Gyula gróf. 3–13. In: *Gróf Andrásy Gyula – a lángoló zseni*. Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastélymúzeumban. 2009. június 5. – szeptember 27. Gödöllő, 2009. Gödöllői Királyi Kastélymúzeum.
2. Bencze László: *Uralkodók, főrangúak, katonák*. Bp. 2001. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. 137–141.
3. Ferenc József és Erzsébet házasságkötéséről lásd Bencze: *Uralkodók*, 102–104.
4. *Kedves Idám!* Erzsébet királyné, Ferenc József, Andrásy Gyula és Schratt Katalin levelei Ferenczy Idához. Szerk. Tolnayné Kiss Mária. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.
5. Később, amikor Andrásy összeharagkozott Ferenczy Idával, akkor már neki is írt külön leveleket.
6. A levelek egyébként egészen regényes körülmények között nem semmisültek meg és maradtak ránk, ahogy azt Tolnayné Kiss Mária a *Kedves Idám!* című könyvének előszavában leírja.
7. Idézi F. Dózsa Katalin: „*Tanácsadó és barát*” – Andrásy Gyula gróf. 4. és 12.
8. F. Dózsa: „*Tanácsadó...* 10; Bencze: *Uralkodók...* 137–141.
9. Vö. *Kedves Idám!*; Franz Herre: *Ferenc József élete és kora*. Bp., 2000.
10. Idézi F. Dózsa, 10. *Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója 1878–1899*. Válogatta és sajtó alá rendezte Martina és Horst Schad. Királyi Házak sorozat, Bp., 1998 alapján.
11. Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1985. 27.
12. A hajó neve Elisabeth volt.
13. Gustav Bellegarde gróf császári főhadsegéd.
14. *Kedves Idám!* 56.
15. Wilhelm Tegetthof ellentengernagy (1827–1871).
16. *Kedves Idám!* 58–60.
17. *Kedves Idám!* 61. Mészöly Dezső fordítása.
18. *Kedves Idám!* 63. Mészöly Dezső fordítása.
19. Idézi F. Dózsa: „*Tanácsadó...* 8. A levelet a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzik.
20. Tolnayné Kiss Mária kommentárjából tudjuk, hogy Keglevics Béla és Károlyi István gróf a királyné állandó hódolói közé tartoztak.

21. Mária Valéria főhercegnő naplója 216.
22. Monori Wertheimer Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadatlan források alapján. Első kötet, külügyminiszteri kinevezetéséig. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Bp., 1910.782. A Königrätz fejezet a 252. oldaltól.
23. Wertheimer: Andrássy... I. 283.
24. Wertheimer: Andrássy... I. 285.
25. Erzsébet december 24-én született, az ünnepséget tartották karácsony után.
26. *Gróf Andrássy Gyula beszédei*. Kiadta Lederer Béla. Első kötet: 1847–1868. Franklin-Társulat, Bp., 1891. 194.
27. Fordította Tandori Dezső. Idézi Brigitte Hamann: *Erzsébet királyné*. Bp., 1988. 530.
28. Nagyon rossz szemmel nézték.
29. Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban 26–27.
30. Károlyi Mihályné: i.m. 29.

